

УДК 373.2 (477) (092)

Аніщук А. М.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ С. РУСОВОЇ У ФОРМУВАННІ
МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ В ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

У статті розкрито актуальність проблеми формування мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві. Представлено лінгводидактичну концепцію С. Русової щодо місця рідної мови у процесі навчання і виховання дітей дошкільного віку, визначено шляхи розвитку дитячого мовлення, вимоги до мовлення вихователів. Проаналізовано погляди педагога на співвідношення діалектної та літературної мови, висвітлено її думки щодо вивчення іноземної мови дітьми раннього та дошкільного віку. Обґрунтовано доцільність використання на сучасному етапі педагогічних ідей С. Русової з метою формування мовленнєвої особистості дошкільника.

Ключові слова: педагогічні ідеї, мовленнєва особистість, лінгводидактична концепція, рідна мова, діалектна та літературна мова, наукова спадщина, інстинкт мови, драматизація художніх творів.

На сучасному етапі суспільного розвитку особливо актуальною є проблема формування особистості нового типу, з високим рівнем духовності й культури, здатної вільно й відповідально визначати свою позицію серед інших, гнучко реагувати на зміни в навколишній дійсності, конструктивно на неї впливати. Сучасній державі потрібні творчі, самостійні люди, спроможні заявляти про себе іншим, виражати власну індивідуальність, проявляти здібності, нахили, інтереси, бажання, ставлення.

Зі зміною пріоритетів у сфері освіти, активно впроваджується в життя рідна мова, що вимагає не тільки формування мовних умінь та навичок, а й визнає стратегію завдання виховання мовленнєвої особистості з властивими їй світоглядними пріоритетами, особистості, перед якою стоять завдання навчитися використовувати мову як засіб вираження свого внутрішнього світу. За допомогою мовлення особистість отримує унікальні можливості не лише для свого пізнавального розвитку, а й умови для самовираження, самоствердження і самопрезентації себе як цілісної особистості. І саме дошкільний вік є періодом фактичного становлення особистості, розвитку базису її культури, формування вміння вербалізувати свої життєві враження й виражати ціннісне ставлення до людей, природи, предметів.

Сьогодні відбувається переосмислення традиційних функцій педагогічної діяльності, яка спрямована на реалізацію прогресивних ідей в розвитку дошкільної освіти. Тому осмислення наукової спадщини попередніх поколінь видатних педагогів є необхідною умовою розробки багатьох проблем, однією з яких є проблема мовленнєвого виховання дошкільників.

Нині, коли впроваджується в життя рідна мова, лінгводидактична концепція С. Русової щодо місця рідної мови у процесі навчання і виховання дітей дошкільного віку є надзвичайно актуальною, адже стрижнем концепції національного виховання дошкільнят, педагог вважала навчання дітей рідною мовою.

Метою нашої статті є: висвітлити педагогічні ідеї С. Русової щодо формування мовленнєвої особистості на сучасному етапі.

Педагогічна спадщина С. Русової досліджувалась науковцями в різних аспектах. Вітчизняними дослідниками творчої спадщини видатного педагога є: Л. Артемова, А. Богуш, Л. Вовк, Н. Дічек, І. Зайченко, Н. Калениченко, В. Качкан, Т. Ківшар, С. Коваленко, З. Нагачевська, Н. Ничкало, О. Проскура, О. Сухомлинська, О. Савченко, у працях яких проаналізовано громадсько-педагогічну діяльність С. Русової та її науково-теоретичні ідеї.

О. Проскура, С. Коваленко, О. Таран є упорядниками видань вибраних педагогічних творів С. Русової. Збірки творів включають праці С. Русової в яких висвітлюються проблеми теорії і практики навчання і виховання, обґрунтування філософських, соціологічних та психологічних основ педагогіки як науки.

За роки незалежності України, життєвий, творчий шлях і спадщина С. Русової стали предметом дисертаційних робіт О. Джус "Творча спадщина С. Русової в період еміграції (1922 – 1940 рр.)", О. Пеньковець "Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аспект)", І. Пінчук "Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової", О. Таран "Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової", О. Фролової "Концепція особи в освітньому вченні С. Русової".

Проблемам дошкільного виховання присвячені наукові праці В. Сергєєвої "Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині С. Русової", О. Пшеврацької "Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Русової", розвитку мовлення дітей присвячена праця Н. Маліновської "Методика використання лінгводидактичних ідей С. Русової у навчанні дошкільників переказу художніх творів". Використання педагогічних ідей С. Русової у процесі формування мовленнєвої особистості дошкільника висвітлені у наукових статтях А. Гончаренко, Т. Степанової.

Особливу увагу розвитку *мовленнєвої особистості* дошкільника у широкому життєвому контексті приділяють такі фахівці, як: Н. Гавриш, Л. Калмикова, С. Кулачківська, А. Гончаренко та ін., надають пріоритет саме мовленнєвому розвитку, в процесі якого дошкільник вчиться висловлювати, передавати словом різноманітні життєві враження. А. Гончаренко зазначає, що мовленнєва особистість може розвиватися лише за умови, коли дитина буде дивуватися, чудуватися, радіти, запитувати, створювати, описувати, переповідати, розповідати стільки часу, скільки треба, щоб її зрозуміли [2]. Тому у дошкільному закладі потрібно створювати такі ситуації, які стимулюватимуть дошкільників до оптимальної мовленнєвої активності.

Про це у своїх працях писала і С. Русова. Вона зазначала, що потрібно покладатися на активність дітей, випитувати все, що вони знають про нову річ, давати добре її обдивитися, і тільки вислухавши все від них, що вони самі можуть сказати, садівниця подає їм нові знання. Потрібно направляти, заохочувати дитину до різних джерел знань, щоб вона безпосередньо брала, черпала з них, що схоче, що її приваблює, складаючи потроху свій власний потенціал [7]. Серед проявів дитячої мовленнєвої активності, С. Русова виділяє самостійне творення слів, бажання дитини дізнатися значення нових слів.

Досить влучно С. Русова процитувала погляди Д. Дьюї щодо вільного висловлювання дитини. І ці погляди сьогодні є досить актуальними, адже *мовленнєва особистість* – це насамперед діяльна особистість, яка володіє вміннями і навичками вільно та творчо користуватися мовними засобами при вираженні своїх потреб, інтересів, намірів. Педагог зауважує, щоб з дитиною більше розмовляли, викликали її на розмову вільну і невимушену, в якій дитина говорить своєю власною мовою, інколи допускає граматичні помилки, але ці помилки не варто тут же виправляти, оскільки від цього у дитини зникає бажання вільно, безпосередньо висловлювати свої думки [7, с. 104]. Водночас, педагог застерігає вихователів від примусу, оскільки діти мають розповідати чи переказувати не з примусу, а з власного бажання, тому потрібно створити такий настрій, за якого дитяча фантазія працювала б дуже жваво й задля її прояву знаходилися б слова, що поєднуються у послідовні правильні речення " [7, с. 107]. С. Русова зазначає, що переймаючи звуки і слова, дитина мов прочищає перед собою шлях до ширшого розуміння слів, як виразу думки. Мова формує думку дитини, керує нею, веде дитину шляхом розвитку загальної культури [7].

Заслужують на увагу погляди С. Русової стосовно діалектної мови. Вона зазначала, що до дитячого садка діти приходять зі своїм діалектом, тільки за допомогою діалекту вони можуть виявити свої почуття, свої спостереження. І навчати дітей літературної мови потрібно поступово: "Раптово відривати дитину від її хатньої мови було би для неї болісним процесом і цілком непедагогічним методом навчання мови. У дитячу свідомість нові вирази, нові слова треба вводити поступово й не надуживаючи їх уваги" [8, с. 13]. Щоб дітей безболісно перевести з діалекту на літературну мову, треба їм багато оповідати, читати літературні твори, задержуючись на тих словах, що в місцевому діалекті звучать інакше, – зазначає С. Русова. Таким чином, засвоюючи кращі зразки літературної мови, діти поступово перестають вживати діалектні слова. А звідси й вимога до вихователя – поруч із бездоганим володінням літературною мовою потрібно знати ще й місцеві діалекти. Як зазначає А. Богуш, це особливо важливо для сучасних дошкільних закладів Закарпаття, Галичини, Буковини [1, с. 119].

Одним з ефективних методів розвитку мовлення дитини, на думку С. Русової, є читання оповідань. "Обов'язок садівниці, писала вчена, в тому, щоб вибирати такі твори, які б найкраще впливали на високі почуття дітей і були б такими простими у своїй красі, щоб викликати творчу активність у виявленні свого настрою" [8, с. 13]. Тому вона висуває певні вимоги до мовлення педагога: мова має бути змістовною, нести дітям якусь інформацію, словник має бути багатим, насичений синонімами, антонімами, словосполученнями, образами, літературними і народними висловами [6], "... голос – виразний, ясний, гнучкий, що передавав би найменші різноманітні відтінки почуття" [3, с. 153]. Так, як і

В. Сухомлинський, С. Русова радила читати оповідання на лоні природи, " ...коли діти, набігавшись і втомившись, раді відпочити й, оточивши свого керівника, раді послухати щось гарне, відповідно до настрою й до краси природи" [3, с. 153].

Як і В. Сухомлинський, С. Русова важливе місце у розвитку мовлення дитини, відводила казці: "Чаруючи красою своєю, казка прихилиє дитину до співчуття усім тим людям, звірам, які так мов би живі в ній виступають. Малі діти захоплюються ще більше словами, слова їх бавлять, панують над їх думкою" [7, с. 112]. Казки педагог радила розповідати, а не читати, зазначала, що особливий інтерес у дітей викликають казки про лісових звірів і хатніх тварин.

Велике значення С. Русова приділяла "оповідальним годинам", під час яких дітям читали оповідання та казки, що сприяли розвитку уяви, розвитку мовлення дитини в її найкращих зразках. Обов'язок педагога – надавати дитині лише гарні, художні, пройняті гуманністю твори, дати можливість пережити хвилини захоплення красою змісту і форми [7, с. 111].

Навчаючи дітей складати оповідання та розповідати, С. Русова важливу роль відводила малюнкам. Спираючись на наукові обґрунтування Стерна щодо словесного аналізу зображеного на малюнках, С. Русова зазначає, що на перших етапах потрібно навчити дитину добре роздивитися і побачити малюнок в усіх його деталях, спіймати глибоку ґрунтовну думку. Спочатку дитина самостійно висловлюється про малюнок, самостійно ставить запитання. Далі вихователь своїми запитаннями звертає увагу дітей на ті деталі малюнка, які дитина не помітила. Розглядаючи реальний малюнок, слід вчити дітей деталізувати в логічній послідовності, не відступаючи від конкретного змісту малюнка, підводячи думку дитини до певних асоціацій. Якщо ж малюнок художній, пройнятий відповідним настроєм, малює різні психологічні моменти, тоді деталізація цілком не потрібна, дитина має пройнятися емоційним настроєм і висловити свою думку щодо зображеного на малюнку. Педагог пропонує вихователям після дитячих розповідей самому розповісти художнє оповідання на тему того ж малюнка, щоб зміцнити його вплив на почуття дитини. Використання даного методу дозволить розвинути у дитини творчу думку, викликати дитину на розмову, сформувати зв'язне мовлення" [7, с. 108].

У своїй праці "Нова школа соціального виховання", педагог зазначає, що найміцніші дитячі нахили викликають інстинкти. Щоб інстинкти проявилися, необхідно створити сприятливі умови для розвитку дитини. Поряд із соціальним інстинктом, С. Русова виділяє інстинкт мови, як один із найсильніших. Аналізуючи поведінку дитини, її любов до театральних вистав, С. Русова виокремлює ще один інстинкт – драматичний. При цьому вона підкреслює, що всі діти мають природний драматичний нахил до перевтілення в інших людей, звірят чи тварин. Драматичний інстинкт, стверджує С. Русова, є необхідним засобом розвитку мовлення, він виявляється у драматизаціях художніх творів [6, с. 22]. Вона пише: "Драматизація словом тепер стала живим необхідним засобом розвитку дітей по усіх захистках, дитячих садках, дитячих майданчиках" [7, с. 115].

Драматизуючи художні твори, С. Русова радить використовувати два способи: перший – дитина вивчає свої вирази, свої слова й тим самим значно збагачує свій словник літературними словами, інший спосіб – діти своїми словами озвучують свої ролі, і це викликає в них словесну творчість, уміння знайти слова, характерні для кожного героя. Обидва способи однаково корисні для розвитку мовлення дитини і сьогодні. Під час драматизації та інсценування знайомих творів чи їх фрагментів, дошкільники вправляються в умінні за допомогою емоційно виразних засобів передавати образи персонажів, оволодівають вмінням проявити словесну творчість. Гра-драматизація виступає засобом активізації словника дітей, формування в них вмінь і навичок передавати образи героїв та їх вчинки адекватними, соціально прийнятними мовленнєвими засобами та формами.

Варто звернути увагу ще на один аспект мовленнєвого розвитку дитини. Це вивчення іноземної мови. Варіативна складова змісту дошкільної освіти включає освітню лінію "Іноземна мова" (англійська), вивчення якої пропонується дітям молодшого та старшого дошкільного віку. Більшість дорослих намагаються уже з раннього віку спонукати дітей до засвоєння іноземної мови одночасно з рідною. Стосовно даної проблеми висловлюється і С. Русова, вона зазначає, що, більшість психологів не бачать від цього жодної шкоди для інтелектуального розвитку, навпаки, подвійна назва предмета ще краще закріплює його в пам'яті. Однак, вона стверджує, що навчання дітей має проводитись їх рідною мовою, бо інакше уявлення дітей не будуть, ані певні, ані ясні. Водночас, зауважує: "Розмовляти ж з дітьми, показувати малюнки, користуючись чужою мовою, – усе це дуже сприяє філологічному знанню дітей [3, с. 162]. Частково її погляди співзвучні з поглядами відомого мовознавця О. Потєбні, який відверто засуджував двомовне виховання дітей у ранньому віці: "Знання двох мов у дуже ранньому віці не є володінням двома системами зображення і повідомлення одного й того ж кола думок, але роздвоює це коло і наперед утруднює досягнення цілісністю світоспоглядання, заважає науковій абстракції" [4, с. 263]. Але, якщо мова йде про комунікативний розвиток дитини, то С. Русова не заперечує використання іноземної мови з метою формується вміння спілкуватись у межах комунікативного мінімуму.

Як зазначено у Програмі розвитку дитини "Я у Світі", мовлення рідною та англійською мовами, звернене до товариша по грі, у старшому дошкільному віці стає більш контекстним, діалог набуває характеру скоординованих дій [5]. Дитина використовує іноземну мову з метою привернення до себе уваги, досягнення взаєморозуміння, організації власних дій, узгодження взаємодії, що безумовно, сприяє формуванню мовленнєвої особистості.

Таким чином, прогресивні ідеї С. Русової, стосовно мовленнєвого виховання дітей дошкільного віку, залишаються актуальними і сьогодні. Створення мовленнєвих ситуацій, які стимулюють дитину до мовленнєвої активності, спонукання дітей до вільного висловлювання, збагачення словника дитини різними частинами мови, читання казок та оповідань, залучення дітей до складання розповідей, драматизації художніх творів – це ті методи, які сприяють формуванню мовленнєвої особистості на сучасному етапі. Професійна мовленнєва компетентність та особистісні якості педагога, досконала мова батьків, яка б засвічувала оптимальний рівень їхньої мовленнєвої культури, забезпечать для дітей позитивний мовленнєвий приклад.

Використані джерела

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови : [підручник] / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш ; за ред. А. М. Богуш. – К. : Вища шк., 2007. – 542 с.
2. Гончаренко А. М. Софія Русова про національні джерела розвитку мовленнєвої особистості в дошкільному дитинстві / Науково-практична конференція для педагогічних працівників м. Києва "Педагогічні ідеї Софії Русової в дошкільній освіті ХХІ століття (з нагоди 155-річчя від дня народження). – 18 лютого 2011 року. – Режим доступу: http://www.ippo.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2011/0220/4/2.doc.
3. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія : [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / упорядник А. М. Богуш]. К. : Видавничий Дім "Слово", 2005. Ч. 1. – 2005; Ч. 2. – 2005. – 720 с.
4. Потебня А. А. Слово и миф. / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
5. Програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох шести (семи) років / О. П. Аксьонова, А. М. Анішук, Л. В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О. Л. Кононко. – Київ: ТОВ "МЦФЕР" – Україна, 2014. – 452 с.
6. Русова С. Вибрані педагогічні твори : У 2-х кн. / Русова С.; [за ред. Є. І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук] –К.: Либідь, 1997.– Кн. 1. – 272 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К: Освіта, 1996. – 304 с.
8. Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання // Дошкільне виховання / С. Ф.Русова. -1992. – № 2 – 3. – С. 13-17.

Anishchuk A.

THE USAGE OF S. RUSOVA'S PEDAGOGICAL IDEAS IN THE FORMATION OF LANGUAGE PERSONALITY IN PRESCHOOL CHILDHOOD

In the article the essence of the problem of the formation of language personality in preschool childhood is revealed. The usefulness of the scientific heritage of previous generations of outstanding teachers concerning preschool children's language education is proved.

The scientific research of S. Rusova's pedagogical heritage during the years of independence of Ukraine and her works devoted to the problems of pre-school education are analyzed. S. Rusova's lingvodidactical concept dealing with the place of the native language in the process of education and upbringing of preschool children is presented. According to this idea the mother tongue should be the basis of pre-school education. Children's mastering their native language as a means of learning and communication is the most significant achievement of pre-school childhood. The ways of the development of children's speech are determined: to follow good pronunciation; to teach light rhythmic poems; to encourage children to speak fluently on interesting topics, to create their own compositions and short stories; to tell them the best belles-lettres texts with interesting content, artistic form and language. The requirements for teachers' language are defined, because children's understanding of the content of the story depends on teacher's skillful reading. The author analyzes teacher's point of view on correlation of dialect and literary language, where she advises to treat dialect as a local language carefully eliminating it and to inculcate skills of literary language; new literary words must be gradually introduced not to overload children's attention.

The effective methods of teaching children literary language are to read fiction stories where the attention is focused just on those words which sound differently in the local dialect; and teacher's conversation with children.

S. Rusova's thoughts about learning the foreign language by the children of preschool age and methodical advice for using fairy tales and stories in the process of language upbringing are given in the article. The role of dramatization of literary compositions for the development of the individual speech of a preschooler is shown. The expediency of using S. Rusova's pedagogical ideas in order to create language personality of a preschooler at present is grounded.

Key words: *pedagogical ideas, language personality, lingvodidactical concept, native language, dialect and literary language, scientific heritage, instinct of language, dramatization of literary compositions, speech training.*

Стаття надійшла до редакції 19.01.2016